

A MŰHELYBŐL

TRANSZILVÁNIZMUS AZ IRODALOMBAN

I.

Annak a valaminek kifejezni akarására, amit a transzilvánizmus szó jól-rosszul, de jellemez, sok téren sok irányu kísérletezés történt. Sokan kísérleteztek anélkül, hogy tudatosan transzilvánista célokat láttak volna maguk előtt, sokan az elvakult és elméletileg megalapozatlan túlhajtás bűnébe estek, mialatt Erdély egyéniségének a kidomborításán munkálkodtak, mindenesetre tiszteletreméltó szándékkal és készséggel. Kevesen voltak az alaposak, sokan a túltengő önérzetességből kakaskodók. Kevesen, akiknek érzésük diktálta a harcot és sokan, akiknek ösztökélője a konjunktura volt. Végeredményben az egyetemesen összefoglaló, nagy tömegeket megmozdulásra bíró erély és céltudatosság hiányzott mindig, hogy az ige testbe izmosodjon.

Számot kell vetni egyszer azzal, hogy a transzilvánizmus: van. Nem azért van, mert volt, hanem azért van, mert lennie kell. Mielőtt azonban eképen prejudikálnánk, fel kell tennünk a kérdést: mi a transzilvánizmus? Mi adja létjogosultságát? Olyan szabásu mozgalom csirája-e, amellyel érdemes számot vetni, vagy magától is el fog az csökevényesedni? És végül: veszedelmes tünet-e, amellyel egyszer s mindenkorra le kell számolni, vagy olyan alépitmény, mely megbirja egy meglehetősen tág területen élő népek jövődjének szilárd és masszív felépitményét?

Nekünk kell előhozakodni a kérdésekkel; mert épen minket ért egy alkalommal a helytelen módon gyakorlatba vitt transzilvánizmus vádja és időszerű ez a számvetés most, mert a mult héten a „hivatalos” irodalom egyik pajzshordozó érdemes bajnoka vallott egyetmást a transzilvánizmusról és e réven olyan vád is emelhető volna ellenünk, hogy progressziót hirdetünk, melynek köpenyege alatt valami konzervatívizmussal tartunk atyafiságot. Olyan vád, hogy nem tudjuk kitépni magunkat — még mi, kötetlen jövődjön munkálkodó kevesek sem — egy helytelenül ápolat hagyományosság bilincseiből.

Le kell szögezmem, hogy maga a *Napkelet* sem azonosítja magát minden vonalon a transzilvánizmussal és mindjárt hozzáteszem, hogy ez helyén is van így. Kazinczival szólván, végső kinyomatában azonban néhányunk transzilvánizmusának liberális szelleme bölint jóváhagyólag erre a különsegre. Ha a transzilvánizmus is azt választotta volna jelmondatául, hogy „extra Transsylvania non est vita”, akkor ezt a korlátoltságot ki kellett volna irtani már réges-régen mag nélkül. Itt tehát csak a magam álláspontjáról van szó, amelyet ki kell fejtenem annak reményében, hogy társaim a felfogásban ezúttal is igazat fognak adni nekem. Ámde lássunk a feleletekhez, melyekben mindig az első tekintet az irodalomra essék, bár a más irányokban kifejlesztett transzilvánizmusnak sem volnék ellensége, de ez most más lapra tartozik.

1. *Mi a transzilvánizmus?*

Felelem rövidesen: az erdélyi ember világnézete. Ez a világnézet összetevőkből alakult ki, melyek ezen a területen az élet továbbvitelét egy vagy más módon irányító parancsaikkal befolyásolták és befolyásolják. Ha van egy jellegzetes nápolyi ég, van egy jellegzetesen erdélyi ég is. Svájcnak Főhnje van, az Adriának siroccója, Háromszék a Nemerétől szenved. A nagy magyar Alföld futóhomokja fölött délibábot lenget a levegőkulissza, Erdélyben barlangokban, váromladedékokban, irdatlan rengetegekben bujkál a Mese. A Dunántul szelíd dombjain más a színösszetétele az őszi hervadásnak, mint a marosmenti lankákon. A budai hegyekben él egy gyíkfajta, melynek sehol a világon nincs mása. Nos, a kolozsvári hegyeknek is van egy gyíkfajtája, mely elüt a budai hegyekben élőtől és minden mástól. A debreceni egyházkerületben más a templomi szokás a reformátusoknál, mint az erdélyi falvak templomaiban. Erdélyben Mózesvallású székelyek éltek, amire példát aligha mutat fel Magyarország. Az erdélyi jogszokás a hosszas együttélés ellenére is külön maradt a magyarországitól. Túl a Dunán Himfi zokog kesergő szerelmében a badacsonyi sziklafok körül, Erdélyben Jósika és Kemény nehézkes képzelete borong a váromladedékok között.

És mégis azt mondják: mindez nem ok a transzilvánizmusra. Mégis azt kérdezik: mi különbözteti az erdélyi író, mi a magyarországit? Egy nyelven írnak s ha művészei a szónak, a gondolat és érzés formába ötvözésének a magyar irodalmat gazdagítják valamilyen nyelvi és különbség nélkül.

Ám én azt mondom: Ady Endrének Párisban házasodott kurta-nemesi nekibúsulásai épolyan erdélyiek, mint a nyugatot járt s keleti számkivetésbe sodort Mikes elmélázásai.

— Mutassa ki! — hangzik az ellenvetés azok szájáról, akik mindent tételesen és rendszerbefoglaltan tudnak csak percipiálni, de akiket a könyv teljesen eltávolított már az élő élettől.

És felelem erre:

— Nem mutatom ki!

— És ők kifogásolják:

— Így nem lehet tudományos a vita!

És mégis állítom:

— Van külön erdélyi irodalom és ha nem volna, meg kellene csinálni, mert hazugság és letagadás volna el nem ismerni, hogy Erdély népe gondolkodásban, szófordulatokban, ruházatban, életszokásokban, nem különbözik jöttányit sem a magyar alfölditől, ennek pedig az erdélyi népek művészetében is nyomának kell lenni.

És ellene vetik nagysietve:

— Jöttányit igen.

— Ez igaz. De akkor miért nincs külön irodalma a göcsejnek és a palócnak és minden más nyelvjárásnak. Milyen különös volna, ha a tizezernyi német tájbeszéd mind külön irodalmi kultuszt követelne magának. És végül: az ugynevezett erdélyi írók nem is írnak tájnyelven. Hol van hát az a jotta?

Válaszolom:

— A jotta itt ágaskodik közöttünk. Én érzem és magyarázom, te nem érzed, tehát cáfolsz. Pedig tovább megyek: nem is pusztán a nyelvben, még csak nem is a témában van a transzilvánizmus. Jókaira gyönyörű erdélyi regényei után sem mondhatja senki, hogy erdélyi író. De a nagy Wesselényi mellől le nem kaparhatod az „erdélyi politikus” megkülönböztetést. Petelei István nem tud nemerdélyi lenni, pedig nem virtuózkodik a székely kiszólásokkal, mint Tömörkény Szögedében az alföldiekkel. Mondják az egykoruak; hogy fellépésük idején Mikszáth sem tudott szabadulni a Petelei hatása alól. És hasonlítsd össze Mikszáth felsővidéki miliőben mozgó munkáit Petelei egyetlen regényével, a Kis-Kárpátok alján játszódó „Egy asszonyért”-tal s meglátod, hogyan kezeli a témát, a nyelvet, a mesét, a korfestést külön-külön a kettő. Egy bizonyossá válik: Mikszáth nem erdélyi író és Petelei utolsó porcikájában is az. Hasonlítsd Adyt bármelyik nemerdélyi költőhöz. Vesd össze Kosztolányival, Babitsal, Juhász Gyulával, sőt Sík Sándorral, de bármely más egyivásu poétával. Nem azt kérdelem, melyik nagyobb, de azt, melyik húsosebb, telibb, vérbélűbb, életteljesebben kifeszít. Kosztolányi a Bácskából hozta szlávval elegy véreben azt a szőke lágságot, mint a széltől alig borzolt kalásztenger. Ady a hegyi torrens-patak, mely untalan kiárad a medréről és vadul sodor magával jelent, mutat, jövőt, hogy megfuthassa az Értől az Óceánig az utat.

Érzem, hogy mind sánta példák ezek, mert az egyéniségek különbségét nem lehet mindig az éghajlatnak és a környezetnek betudni. Még mutatok példát: két méltatlanul kevésbe vett költő, az Oláh Gábor és Bodor Aladár példáját. Oláh debreceni, Bodor erdélyi. Együtt járták meg Páris-t és párhuzamosan írták meg élményeiket, „*Keletiek Nyugaton*” címmel. Csak el kell olvasni a két kötetet egymás mellett. A meglátás, a feldolgozás módja, mindazt leszámítva, hogy két ember még sohasem alkotott hajszálra egyformát s hogy individuális különbségnek kell betudnunk a különbözőségek jó hányadát, de valahol az alapszínben, valahol a hangban ott bujkál Bodor erdélyisége és Oláh debreceni determináltsága. Avagy hasonlítsd össze Szentgyörgyi Istvánt Ujházival, azt is tudva, hogy Szentgyörgyi diósgyőri születés és Debrecenben tógátuskodott. De negyven esztendeje erdélyi színész s Újházi szinte annyi ideig volt pesti.

Ne igyekezz rám pirítani. Magam is érzem, hogy még mindig sántikálnak az érveim. Magam is tudom, hogy nem mutattam még rá egy döntő bizonyítékkal a magam igazára. De annyit tudok, hogy mindenkiben, aki erdélyi levegőben csak egy évtizedet eltöltött, már visszhangot vertem és már rámhagyja: Ne is feszegetse uramócsém tovább! Mi tudjuk, hogy magának igaz van.

Mi aziban tovább kísérletezünk, hátha közelebb jutunk a célhoz. Sokszor elgondolkodtam rajta, vajjon a véletlenség hozza-e magával, hogy az erdélyi balladákat a skót balladákkal vetik össze? Vajjon véletlen-e az, hogy a valódi vérbeli erdélyi írónak vagy nincs egyáltalán, vagy nehézkes és a valóságától bajjal elrugaszkodó a fantáziája, míg Jókai

hipp-hopp bevágtat a mesébe. Vajjon véletlen-e, hogy a, legkifinomultabb erdélyi néprétegnek a mágnásnak más a típusa itt, mint az Alföld, a Felvidék, vagy a Dunántúl nagyurának? Vajjon az erdélyi városi élet életlenül nem az alföldi és a dunántúli városok életének mása. Miért kell a Székelyföld népének héteszünek lenni, s miért az alföldinek derűsebbnek, egyenesebbnek, flegmatikusabbnak?

Mindennek sok és szétágazó okai fekszenek valahol mélyebben a lemérhető alatt. És nagyon kellene csalódnom, ha nem találnám meg a magyarázatát a háromban: a természeti milióban, az idegen fajtákkal való sokszázados együttélésben és az öröklésben. Az erdélyi nép nagyjából hegylakó és történeti, meg tapasztalati tény, hogy a Kárpátok és a bihari havasok közé ékelt katlan gabonane-műekben olyan szegény, hogy önmagát ellátni sohasem tudta. A kenyérgondok állandó kísértése már magában is más típust kellett volna, hogy kiformaljon az erdélyi magyarból, mint a kenyérben bővelkedő alföldiből.

A megélhetés azonban nem olyan szigorú itt, mint felső Magyarország északi övéén, ezért az erdélyi típus nem olyan földhözragadt, mint a felvidéki, de nem is olyan bővérű, mint az alföldi. Ám nézd meg a széllal bélelt sárosi zsentrit és megkapod páráját a hunyadmegyeiben, mert a két megyének a viszonyai is igen sok tekintetben egyeznek.

A megélhetés parancsoló szüksége az állattenyésztés felé terelte Erdélyben a legnagyobb népréteget. Az állatok a havasi legelőn nyaralnak. A havasi pásztorélet pedig mégis csak más impulzusokkal gazdagítja a néplelkeket, mint a végtelen Hortobágy. Petőfi ezt a különbséget igen szemléltetően érzékeltetni is tudta, hallgassuk csak az impresszióit először az Alföldről:

Lenn az Alföld tengersík vidékén
Ott vagyok honn, ott az én világom !
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

Fölrepülök egykor gondolatban
Túl a földön, fehéők közelébe
S mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyúló róna képe.

Azután Erdélyről:

Barangol és zúg, zúg az őszi szél,
Csörögnek a fák száraz lombjai,
Mint rab kezén a megrázott bilincs.
Hallgass zúgó szél, hadd beszéljek én !
Ha el nem hallgatsz, túlkiáltalak,
Mint nősírást az égiháború.

Ki nem érzi ki a két versből a benyomásbeli különbséget, melyeket a két környezet egyazon szemléltre gyakorolhatott. Lám, az Alföldön a börtönéből szabadult sas érzését kelti a határtalan horizont, Erdélyben a fákról rabbilincs csörgését hallucinálja a poéta és erőfeszítéssel kell túlkiáltania a természetet, hogy a saját szavát meghallja.

SENTIMREI JENŐ